

МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЇХ ВИРІШЕННІ

Поліетнічність нашої держави і поряд з тим збалансована стабільність у суспільстві викликають достатньо великий інтерес у світлі подій, що проходять навколо нас у сусідніх країнах. Адже на території нашої держави проживають представники більше 100 національностей і за даними органів державної статистики чисельність мігрантів збільшується. З огляду на це постає питання у детальному моніторингу та всебічному аналізі міжетнічних відносин на території України й етноконфліктних ситуацій, як одного з більш деструктивних результатів цих відносин. Саме контроль міжетнічних процесів та запобігання конфронтації є одним із завдань внутрішньої політики й органів державної влади, які в міру поставлених перед ними завдань підчас своєї роботи торкаються них.

Метою даного дослідження є аналіз явища міжетнічного конфлікту та дій держави по його вирішенню на основі наукових доробок науковців, що переймаються даним питанням, та даних, що є результатами діяльності державних органів влади.

Від недооцінки етнічного фактора на початку ХХ століття зазнали шкоди як політики, що переймалися насамперед глобальними питаннями, так і народи, яких вони представляли, і які постали перед загрозою довготривалої ворожнечі, у тому числі й на етнічному ґрунті. Це і перегляд засад Версальської системи в Європі, виникнення нових джерел напруження на Балканах та Близькому Сході, замовчування етноциду вірменів у Туреччині, інші трагічні події, відгуки яких ще й сьогодні можна спостерігати в різних місцях земної кулі. Згасання та відходу на другий план етнічних питань не відбулося як це прогнозували багато вчених та політиків того часу, вони й зараз в умовах глобалізації та консолідації на міжнародному рівні є досить актуальними, а подекуди відіграють вирішальну роль у суспільному житті держав. Є підстави вважати, що відродження етнічності вже наприкінці ХХ століття було викликане реакцією на процеси, що відбувалися ще на початку – в середині ХХ століття.

Етнічна ідентичність, групова солідарність, спільність походження є самодостатніми категоріями, які мають вплив на виникнення міжетнічного конфлікту. Загалом у суспільних науках склалося три широких підходи для пояснення зв'язку етнічності та міжетнічного конфлікту [1].

“Традиціоналістичний” (примордіалістичний) підхід розглядає етнічність як невід’ємний атрибут індивідів та спільнот. Вкорінена в успадкованих біологічних рисах чи в досвіді поколінь, етнічність робить кожного індивіда незмінно і завжди представником певного етносу. У такому розумінні етнічність та етнічне напруження є природним. Визнаючи, що міжетнічні конфлікти не є постійним станом взаємовідносин, традиціоналісти розглядають конфлікт як явище, що випливає з етнічних відмінностей і тому необов’язково потребує пояснення. Іншими словами, конфлікт бачиться вкоріненим у саму етнічність.

Аналіз конфлікту, з точки зору традиціоналістичного підходу, наголошує на винятковості та важливості етнічної ідентичності. Лише декілька інших характеристик індивіда чи спільноти визначені так само, як етнічність. З цього погляду міжетнічний конфлікт ніяк не співвідноситься зі знаннями про соціальні, політичні чи економічні конфлікти.

Найбільшим об’єктом критики у традиціоналістичному підході є теза про усталену ідентичність окремих індивідів і груп та його неспроможність пояснити зміни конфлікту в часі й просторі. Підхід також критикують за нездатність пояснити утворення нових і похідних ідентичностей, за неспроможність встановити причини довготривалого існування відносно мирних взаємовідносин поміж групами, в яких етнічна ідентичність є виразною ознакою. Отже, якщо держава керуватиметься насамперед таким науковим підходом до розуміння етнічності та похідного від неї міжетнічного конфлікту, то вона скоріш за все перейматиметься етнічними проблемами лише коли вони будуть достатньо виражені, досягнуть свого піку, а глибинні його причини не можуть бути виявлені. Це не є прийнятним для держави та державних органів, оскільки вони покликані контролювати ситуацію в усіх сферах суспільного життя, задля цього принаймні повинні цікавитися факторами, які можуть стати на заваді спокою.

На відміну від “традиціоналістичного” підходу, “інструментальний” наголошує на тому, що етнічність не є історичним явищем, а скоріш наслідком мінливих обставин. З точки зору інструментального підходу міжетнічний конфлікт є одним з проявів групового конфлікту, в якому етнічність є ресурсом групової мобілізації. “Інструментальний” підхід розглядає етнічність як засіб у руках окремих індивідів, груп чи еліт для здобуття певних, часто матеріальних цілей. З цього погляду етнічність є одним з ресурсів, що мобілізуються політичними лідерами для досягнення важливих для

спільноти цілей.

“Інструментальний” підхід часто використовується в політології та теорії міжнародних відносин для пояснення поведінки етнічних груп у ситуаціях конфлікту. У рамках цього підходу варто виділити два головних твердження. Перше, коли існують видимі переваги, пов’язані з етнічною ідентичністю, остання створюється чи підтримується як основа для колективних дій. Друге, етнічність визначається ситуативно, як комплекс соціально визначених характеристик, що мають як усталені, так і випадкові риси. Змінність етнічної ідентичності залежить від конкретної ситуації і стратегічної користі, пов’язаної з нею. Ідея ситуативної етнічної ідентичності означає те, що різні етнічні характеристики активізуються в різних ситуаціях з метою досягнення очікуваних результатів. Інструментальний підхід розглядає міжетнічний конфлікт як явище політичного характеру, спрямоване проти домінації іншої етнічної групи чи дискримінації власної етнічної групи державою. З точки зору інструментального підходу міжетнічний конфлікт є одним з проявів групового конфлікту, в якому етнічність є ресурсом групової мобілізації.

Критики інструменталізму вказують, що етнічність не є чимось, що може бути визначено за бажанням самого індивіда. Вона є соціально зумовлена і є результатом соціальної взаємодії.

Однією з суттєвих відмінностей у позиціях двох підходів є спосіб пояснення етнічної культури. Предметом дискусії є те, чи культура впливає на спосіб визначення етносів, чи існують об’єктивні ознаки етнічної культури, чи можна за такі визнати переконання членів групи про їх існування і що в цьому контексті означає теза про історичне існування групи. По суті суперечка точиться навколо того, чи етнічна ідентичність є груповою категорією, чи ознакою окремого індивіда, яку він може вибрати чи отримати, будучи членом групи. З точки зору інструменталізму, етнічна група є групою інтересу, що втягується в політичну боротьбу в суспільстві.

Спроба поєднати елементи двох попередніх підходів з наголосом на соціальній взаємодії здійснена конструктивістами. Наголошуючи, що етнічність ані незмінна, ані повністю відкрита для змін, конструктивісти стверджують, що вона є результатом густої мережі соціальних взаємодій. З точки зору конструктивістів етнічність не є ознакою індивіда, це швидше соціальний феномен. Звідси, ідентичність потрапляє до можливостей вибору чи контролю окремої людини. У міру того, як змінюються соціальні взаємодії, змінюється й сама етнічність.

Як і інструменталісти, конструктивісти не вважають етнічність

природно конфліктною. Звідси постає потреба пояснення причин вибуху насилля у міжетнічних відносинах. Інструменталісти розглядають конфлікт як результат активізації етнічних характеристик лідерами політичних еліт для реалізації власних інтересів. Конструктивісти ж причини конфлікту вбачають у тому, що може бути визначено як “патологічні соціальні системи”, які індивіди не можуть контролювати. Відтак, конфлікт, який виникає, є продуктом соціальної системи, а не окремих індивідів. А етнічність, що є результатом соціальної взаємодії, внаслідок її порушення випадає з-під контролю [3].

Таким чином, більш прийнятним для держави є ставлення до міжетнічних конфліктів з точки зору конструктивістського підходу, що дозволяє розглядати їх як певний тип групових конфліктів, які проте також є результатом соціальної взаємодії. Хоча жоден з цих підходів не є повністю задовільним для пояснення природи етнічності та етнічного конфлікту, кожен з них визнає, що етнічність має як яскраве емоційне забарвлення, так і значний мобілізаційний потенціал. Це є дуже важливим під час розв’язання суперечностей між представниками різних етносів, між групами представників тощо.

Отже, міжетнічний конфлікт – це специфічна ситуація у стосунках між етнічними спільнотами, її частинами або ж її окремими представниками, змістом якої є змагання учасників цих стосунків за відповідні ніші у суспільному житті поліетнічної країни й у ході якої відбувається протиставлення інтересів і застосування будь-яких засобів для реалізації цих інтересів та утвердження стійких позицій своєї етнічності в етнонаціональній структурі суспільства проживання.

Оглядаючи причини міжетнічного конфлікту, можна зробити узагальнюючий висновок, що основною причиною конфліктів є змагання етнічних спільнот за здобуття гідних ніш у суспільному розвитку країни.

Серед можливих форм проявів учасників у міжетнічному конфлікті найчастіше можна розглядати такі:

- неприйняття меншістю цінностей, які сповідує та проголошує домінуюча більшість, а подеколи їх і нав’язує;
- відмова з будь-якої нагоди виконувати рішення центральної влади;
- протистояння між більшістю і меншістю через принципові засади етнополітики держави (наприклад, відмови у наданні громадянства; заборони на професії; заходи, які спричиняють зміни в етнічному складі тих чи інших регіонів тощо);
- прояви неповаги, вандалізму щодо культурних та історичних святинь (символів) тієї чи іншої спільноти (як правило, на рівні

- стосунків “меншість – меншість”);
- виштовхування з престижних бізнесових ніш представниками однієї національності представників іншої;
- ксенофобія тощо [2].

Одним із визначальних пріоритетів внутрішньої політики української держави є вироблення та регулювання сфери міжнаціональних відносин, забезпечення прав та свобод національних меншин, створення рівних можливостей для їх активної участі в процесах державотворення. Україна є прикладом держави де відсутні ярко виражені міжетнічні конфлікти. Не остання роль у досягненні позитивної суспільної тенденції належить збалансованій політиці органів державної влади. Головним органом державної влади, що визначає політику України у сфері міжнаціональної і міжетнічної політики є Державний Комітет у справах національностей та релігій. Як свідчить проведений Держкомнацрелігій моніторинг міжетнічної ситуації, в нашій державі усталився безконфліктний, інтегративний тип розвитку міжнаціональної взаємодії.

Основними завданнями Держкомнацрелігій є:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, міграції, забезпечення захисту прав національних меншин України, депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну (далі – особи, які повернулися), біженців та інших категорій мігрантів, а також у сфері релігії, відносин із церквою і релігійними організаціями;
 - координація роботи з підготовки і здійснення органами виконавчої влади заходів щодо забезпечення захисту прав національних меншин, осіб, які повернулися, біженців, а також у межах своїх повноважень – прав інших категорій мігрантів;
 - створення умов для вільного розвитку мов корінних народів і національних меншин України;
 - сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх потреб, розвитку етнічної самобутності корінних народів та національних меншин України;
 - сприяння зміцненню взаєморозуміння релігійних організацій різних віросповідань, вирішенню відповідно до законодавства спірних питань, що виникають у відносинах між такими організаціями.
- Держкомнацрелігій відповідно до покладених на нього завдань:
- вивчає та аналізує міграційну ситуацію в Україні, проблеми біженців, осіб, які повернулися, інших категорій мігрантів, тенденції етнонаціонального та культурного розвитку національних меншин

України, етномовних та релігійних процесів у державі, розробляє поточні та довгострокові прогнози із зазначених питань;

- сприяє реалізації в установленому порядку прав осіб, що належать до національних меншин України, осіб, які повернулися, біженців, інших категорій мігрантів;
- вживає заходів з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин у частині забезпечення задоволення етномовних потреб національних меншин України;
- сприяє діяльності громадських організацій національних меншин в Україні, проведенню благодійних акцій та заходів, спрямованих на розвиток етнічної самобутності національних меншин України, осіб, які повернулися;
- вживає заходів щодо запобігання проявам розпалювання міжетнічної, расової та міжконфесійної ворожнечі;
- координує діяльність органів виконавчої влади з питань формування і регулювання відносин між державою, церквою та релігійними організаціями;
- забезпечує роз'яснення, в тому числі за допомогою засобів масової інформації, змісту державної політики у сфері міграції, міжнаціональних відносин, етномовної політики, захисту прав національних меншин України, осіб, які повернулися, біженців, інших категорій мігрантів, а також у сфері релігії, церкви, релігійних організацій, застосування відповідного законодавства;
- організовує проведення наукових досліджень з питань міжнаціональних відносин, забезпечення захисту прав національних меншин України, осіб, які повернулися, біженців, інших категорій мігрантів, реалізації права на свободу світогляду і віросповідання, діяльності церкви і релігійних організацій;
- подає в установленому порядку пропозиції щодо зупинення дії або скасування актів центральних органів виконавчої влади, місцевих держадміністрацій, рішень, прийнятих органами місцевого самоврядування, посадовими особами підприємств, установ і організацій усіх форм власності, що суперечать законодавству про міграцію, міжнаціональні відносини, забезпечення захисту прав національних меншин України, осіб, які повернулися, біженців, інших категорій мігрантів, свободу совісті та релігійні організації [5].

З переліку завдань та повноважень Держкомнацрелігій можна зробити висновок, що її діяльність охоплює фактично всі сторони життя етнічних меншин, ведуться ціленаправлені дії щодо моніторингу етнонаціональних відносин у державі та профілактиці конфліктних ситуацій, які можуть виникнути в сфері міжетнічних

відносин, створює сприятливі умови для розвитку етнічних меншин. Також одним із принципів роботи комітету є тісна співпраця з національно-культурними товариствами, що об'єднують більшість етнічних груп в Україні.

Ще одним із державних органів є Рада з питань етнопонаціональної політики, яка є дорадчим органом при Президентові України. Основним завданням Ради є розроблення пропозицій щодо сприяння формуванню та реалізації державної етнопонаціональної політики, спрямованої на збереження громадянської злагоди в суспільстві, гармонізацію міжнаціональних відносин, консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин України [6].

Нарешті на місцевому рівні питанням запобігання та розв'язання міжетнічних конфліктів займаються управління з питань внутрішньої політики та конкретно відділи національностей, що виконують законодавство стосовно етнічних меншин, що постійно проживають на території України, біженців тощо. У своїй діяльності вони керуються:

на державному рівні:

- Конституцією України від 28.06.1996;
- Законом України “Про національні меншини” від 25.06.92;
- Розпорядженням Президента України від 21.09.01 “Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств”;
постановами Кабінету Міністрів України:
- Про комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2005 року (30 січня 2002 року);
- Заходи щодо державної підтримки збереження культурної спадщини кримських караїмів і кримчаків на період до 2005 року (13 вересня 2002 року);
- Цільова галузева Програма соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року (вересень 2003 року);
- Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки (2 жовтня 2003 року);
- низкою інших нормативно-правових актів [4].

З огляду на все вищесказане можна зробити висновок, що міжетнічні конфлікти мають досить великий потенціал, що спроможний похитнути стабільність та злагоду в державі, часто вони є латентними або навпаки гіпертрофованими за допомогою політичних дій, ЗМІ тощо, але завдяки цілеспрямованій політиці у сфері міжетнічних відносин з боку державних органів на території України протягом років незалежності не зафіксовано ярко виражених міжетнічних конфліктних ситуацій.

1. Картунов О. Концепції прав людини та етнопонаціональних меншин: від конфлікту до компромісу // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 3-23.
2. Кіссе А. Новітні концепції етнічного конфлікту: сутність і типологія // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 14-23.
3. Кривицька О. Конфліктний вимір етнопонаціонального розвитку України // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 42-62.
4. Леонова А. Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнопонаціональної політики // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 63-70.
5. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій” // Урядовий кур’єр від 28.02.2007. – № 38.
6. Указ Президента України “Про Положення про Раду з питань етнопонаціональної політики” // Урядовий кур’єр від 02.08.2006. – № 142.